

מהיכן אנו באים/ות ולאן אנו הולכים/ות? הרהורים על חייהן של נשים*

קרול גיליגן**

ההכרה ההולכת וגואה בכך שזכויות נשים הן זכויות אדם הניעה את השינויים העצומים שחלו בחייהן של נשים רבות בחצי המאה האחרונה (לפחות בארצות-הברית). עם זאת, סוגיית הנשים עדיין כרוכה במאבק. אי-אפשר לכתוב ספר בשם "בקול שונה" בלי להיקלע לוויכוח אם נשים דומות לגברים או שונות מהם, אולם לא בכך עסק ספרי. שמעתי דיסוננס בין קולותיהן של הנשים לקולות שעיצבו את התאוריה הפסיכולוגית ואת הדיון הציבורי. ואם לנקוט טון אישי יותר, כשהקשבתי לנשים אחרות, שמעתי הד לקול שהשתקתי, עמוק בתוכי.

במאמר זה אני דנה בשאלה: האם עלינו לשכוח את המגדר? אני עונה עליה בשלילה, ומסבירה מדוע עלינו עדיין ללמוד וללמד מגדר. עד שנפתור את בעיית הזיכרון השגוי – בפמיניזם ובתוכנו פנימה – הפילוג בין נשים יימשך, וכך גם הוויכוח אם נשים שונות מגברים או דומות להם, ואם הן אכן שונות, מי טוב יותר? עד שלא נאתר את מקורות הבינריות וההיררכיה של המגדר ונכיר במיזוגניה כפשע שנאה, לא נבין מדוע החופש חומק מאתנו ומדוע אהבה היא כה מאיימת. לא נהיה מסוגלים להתמודד עם טיפול בילדים, עם בעיית שירותי הבריאות ועם מצב כוכב הלכת שלנו. לא נבין מדוע איננו יכולים לבער את העוני ולהפסיק את המלחמות. מגדר נמצא בלב-לבן של הבעיות הללו, ולפחות כרגע, עלינו לחקור אותו.

פתיחה. א. מהיכן אנו באים/ות? ב. לאן הגענו? ג. לאן אנו הולכים/ות?
ד. למה עלינו עדיין ללמוד מגדר?

* תרגמה מאנגלית: דנה ג' פלג. מאמר זה מבוסס על הרצאת אורח שניתנה במרכז אוסטין ריגס ב-4.12.2009.
** פרופסור מן המניין, אוניברסיטת ניו יורק.

פתיחה

במחלקה מסוימת – אך כדברי גוגול, "מוטב שלא אציין איזה מחלקה. אין דבר רגיש יותר ממחלקה"¹ – באוניברסיטה מסוימת, בשנה מסוימת, באמצע שנות התשעים של המאה ה-20, התרחשו האירועים הבאים: בסתיו אחד, בתחילת הסמסטר, באה סטודנטית לפגוש את המרצה שלה. הסטודנטית השתתפה בתכנית המאסטר בשנה הקודמת, והמרצה הכירה אותה כאישה צעירה נמרצת ונלהבת, אינטליגנטית וקורנת. אולם האישה שנכנסה למשרדה הייתה חיוורת ומדוכדכת. "מה קרה?" שאלה המרצה. "לא שמעת?" היא שאלה. המרצה לא שמעה. הסטודנטית סיפרה לה על מה שמתרחש בפרוסמינר, קורס לדוקטורנטים בשנה הראשונה, שמלמדת ראש המחלקה. אחת המשתתפות, שנחשבה "הפמיניסטית" בה"א הידיעה, הביעה מחאה על היעדרם של טקסטים העוסקים בפסיכולוגיה של נשים מרשימת הקריאה של הקורס. הוויכוח ניטש על השאלה אם זוהי אכן בעיה. ככל הנראה, יעצה ראש החוג לפמיניסטית, שאם היא רוצה להיות פסיכולוגית, עליה לבחור בהתמחות מרכזית בתחום. ראש החוג לא הייתה היחידה שהחזיקה בדעה זו. לסטודנטית, שמחקרה התמקד בפגיעות עצמיות אצל בנות עשרה², הוצע שלא לנתח את הנושא מנקודת מבט מגדרית, אם היא רוצה שעבודתה לא תידחק לשוליים.

כך או כך, הנושא לא נדון יותר באותו פרוסמינר. הפמיניסטית, שהצהירה במפורש בטופס הקבלה שלה על כוונתה לחקור פסיכולוגיה של נשים, הלכה לדקנית וביקשה את כספה בחזרה. אצל סטודנטיות אחרות שצפו בדיון בשתיקה, התבטאה המצוקה באופן גופני. אחת מהן, ממוצא אינדיאני, "בעלת שתי נשמות" (כלומר לסבית)³, הלכה הביתה והקיא.

המרצה סקרה את פניה נטולי החיות של תלמידתה, והחליטה לא לקחת את העניין באופן אישי. מעמדה השולי באותה מחלקה העניק לה חופש מסוים, והיא למעשה ניהלה בה אסכולה משלה, בידיעת הדקנית שלה. ברוח זו, הציעה להיפגש עם הסטודנטיות המנוכרות, לקרוא את הספרים שרצו ללמוד, ולדון בהם יחד אתן. כך נולד מה שכונה

1 זהו תרגומי לדבריה של גיליגן [המתרגמת]. בתרגומה של נילי מירסקי: "בלישכה [...] אבל מוטב לא להגיד באיזו לישכה. כל אותן הלשכות, הגדודים, המישרדים – הקיצור, כל הרשויות והשירותים למיניהם – אין רגזנים מהם בעולם". מתוך ניקולאי ו' גוגול "האדרת" סיפורים פטרבורגיים 7 (נילי מירסקי מתרגמת, 1992).

2 הערת המערכת: במקור "cutting": מונח המתייחס לחיתוך של אמות הידיים.

3 הערת המערכת: מונח אנגלי שנולד ב-1990 בכנס השנתי השלישי של נשים לסביות ממוצא אינדיאני, ומתייחס לתפקיד המגדרי הכפול שעל נשים אלה לגלם בזמן שהן עוסקות הן בעבודות "גבריות" והן בעבודות "נשיות".

מהיכן אנו באים/ות ולאן אנו הולכים/ות? הרהורים על חייכן של נשים

"הפרוסמינר המחתרתי" – סדרה של מפגשים שבועיים שנערכו במשרדה של המרצה, בהשתתפות חמש דוקטורנטיות, ובהן הפמיניסטית – שהתווסף לו מאמץ להעלאת המודעות בדמות תאטרון רחוב. מדי שבוע הופיעה "ציטטת השבוע" במעלית המחלקה, החל ב"כלי האדון לא יוכלו לעולם לפרק את ביתו של האדון"⁴ מאת אודרה לורד (Audre Lorde) וכלה ב"אמרו את מה שתרגישו, לא את המתחייב"⁵, מסיומו של "המלך ליר". הסמסטר נמשך, ובאמצעו קיבלה המרצה טלפון ממשרד הדקנית. הוועדה המייעצת הגיעה, ושניים מחבריה הביעו את רצונם לבקר בשיעור. היא הזמינה אותם ברצון. הם באו לשיעור, ישבו בצד השמאלי של השורה הראשונה, ונשארו ערים שעתים שלמות, מהלך כל השיעור. לאחר מכן ניגשו להודות לה, וכשהביעו את רצונם ללמוד עוד על תכנית הדוקטורט, שעמדה, יש להניח, על סדר היום של הוועדה, שאלה אותם אם ירצו להיפגש עם כמה מהסטודנטיות.

וכך, בבוקר גשום של נובמבר, הופיעה חברת הוועדה המייעצת בפרוסמינר המחתרתי. חברתה, שלא הייתה בקו הבריאות, נשארה במלון. המרצה אמרה לסטודנטיות שהאורחת מבקשת לשמוע על חוויותיהן בתכנית הדוקטורט. מבט של תדהמה מוחלטת עלה בעיניה כשהן סיפרו לה על מה שקרה בפרוסמינר המחלקתי. היא לא הייתה מעלה בדעתה שדבר כזה יכול להתרחש, בייחוד משום שבהיותה אם לנערה מתבגרת, המחקר על נשים ונערות נראה לה מאלף.

בתוך חודש גייסה האורחת את חברתה לוועדה, ושתי נשים נוספות, וארבעתן השיגו את המשאבים הנחוצים לייסוד קתדרה ללימודי מגדר, משרת פרופסורה ראשונה מסוגה באוניברסיטה. הקתדרה מוקמה באותה מחלקה ונקראה על שם דקנית קודמת שהייתה האישה הדקנית הראשונה באותה אוניברסיטה.

שתיים-עשרה שנים חלפו. הסטודנטית הקורנת הייתה למרצה באוניברסיטה יוקרתית, אם לשני ילדים, ואילו המרצה המדוברת עברה לאוניברסיטה אחרת. ואז, יום אחד, באביב שעבר, קיבלה המרצה מכתב בדואר האלקטרוני מהדקנית שלה לשעבר, שעל שמה נקראה הקתדרה. הדקנית לשעבר הודתה למרצה על ספר שזו שלחה לה במחשבה שתתעניין בשילוב בין פסיכולוגיה להיסטוריה, שכן תחום מחקרה היה היסטוריה. הדקנית, כמו המרצה, זכרה את שיחותיהן הרבות על פסיכולוגיה והיסטוריה, ואמרה שהיא מצפה בכיליון עיניים לקרוא את הספר.

Audre Lorde & Cheryl Clarke, *The Master's Tools Will Never Dismantle The Master's House*, in *SISTER OUTSIDER: ESSAYS AND SPEECHES BY AUDRE LORDE* 110 (2007) 4
ויליאם שייקספיר **המלך ליר** 183 (אהרן קומס מתרגם, 1994). 5

עוד היא הוסיפה שהמרצה ודאי תרצה לדעת שראש המחלקה שלה לשעבר תעמוד בראש הקתדרה החדשה שנקראה על שמה באותה אוניברסיטה. היא המשיכה והסבירה ששלושת התורמים, שהיו עדיין בחיים, הסכימו שהקתדרה אינה חייבת להמשיך להתמקד בנושאי מגדר. המרצה לא הופתעה מכך שעמיתתה לשעבר זכתה למינוי, אם כי האירוניה שבדבר לא חמקה מתודעתה. מה שהפתיע אותה, היה הסכמת התורמים להסיר את תחום המגדר משם הקתדרה, שאותה העניקו לאוניברסיטה על מנת להפוך את לימודי המגדר לתחום מחקר לגיטימי. אני הייתי המרצה, כפי שאולי ניחשתם, ומוסר ההשכל של המשל הזה, או מה שהופך אותו למשל, הוא שבמקום להפוך לחלק ממסמך היסטורי, אירועים כאלה מתקיימים כיום רק כמיתוס או כאגדה. סלמאן רושדי כותב, בפתחת ספרו "הרון וים הסיפורים": "היה היתה [...] עיר עצובה, העצובה בערים, עיר שרויה בעצב הרסני כל כך, עד ששכחה את שמה"⁶. שאלתי היא: האם עלינו לשכוח את המגדר?

ההכרה ההולכת וגואה בכך שזכויות נשים הן זכויות אדם, או אם לנסח את הדבר בבוטות, שנשים הן למעשה בני אדם, הניעה את השינויים העצומים שחלו בחייהן של נשים רבות בחצי המאה האחרונה (לפחות בארצות-הברית). עם זאת, סוגיית הנשים עדיין כרוכה במאבק. אי-אפשר לכתוב ספר בשם "בקול שונה"⁷ בלי להיקלע לוויכוח אם נשים דומות לגברים או שונות מהם, אולם לא בכך עסק ספרי. שמעתי דיסוננס בין קולותיהן של הנשים לקולות שעיצבו את התאוריה הפסיכולוגית ואת הדיון הציבורי. ואם לנקוט טון אישי יותר, כשהקשבתי לנשים אחרות, שמעתי הד לקול שהשתקתי, עמוק בתוכי.

בבחירת הכותרת למאמר זה – "מהיכן אנו באים/ות, ולאן אנו הולכים/ות?" – לא הבחנתי בתחילה בדו-המשמעות של שם הגוף "אנו". אך כמו שסתום לתת-המודע שלי, הוא שחרר אותי מהמשימה לדבר בשם נשים, והעניק לי את החופש לומר את מה שבאמת רציתי לומר: חיי הנשים הם לפיד, או כפי שווירגיניה וולף הייתה ודאי מכנה זאת – מגדלור, שמאיר את הדרך שעברנו כבני אדם עד כה ומראה לנו את הדרך קדימה. עלה בדעתי שקולותיהן של הנשים ימשיכו להדהד ואולי ישמרו שלא נאבד את דרכנו.

כשחיברתי בין פסיכולוגיה של נשים להתפתחות נערות, הוכיחי בתדהמה מהנטייה הרווחת בקרב נשים לשכתב את ההיסטוריה הפרטית שלהן תוך שהן מבטלות את קולן הכן כ"טיפשי" או "משוגע". בה בעת, התרשמתי מאומץ לבן של נערות ונשים, שקראו תיגר על מסורות שניסו למנוע מהן לראות את מה שראו, ולומר את מה שידעו. הצלמת סאלי מן

6 סלמאן רושדי "נסיך הבטיח" הרון וים הסיפורים 11 (רינה וגדעון בן-ישראל מתרגמים, 1993).

7 קרול גיליגן בקול שונה: התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האשה (נעמי בן-חיים מתרגמת, 1995). הערת המערכת: הספר הופיע לראשונה בארצות-הברית ב-1982.

מהיכן אנו באים/ות ולאן אנו הולכים/ות? הרהורים על חיייהן של נשים

(Mann), בדבר האמנית שבקטלוג של תערוכתה האחרונה "Proud Flesh", מציגה את עצמה כ"אישה שמסתכלת"⁸. ובכל זאת, כשצילמה את בעלה הנשוי לה בארבעים השנה האחרונות, ו"הניחה לאור השמש להאיר בחושניות על הצורה היפה עדיין", ובציינה ששניהם "עדיין מאוהבים, עדיין עובדים", היא מודעת לסיכון שהיא לוקחת: "נשים שמתבוננות, בייחוד נשים שמסתכלות על גברים בלי למצמץ, הוענשו על כך בנרטיבים המסורתיים: טלו לדוגמה את פסיכה האומללה⁹, שנענשה לנצח נצחים על כך שהעזה להרים את העששית כדי לראות את אהובה סוף סוף"¹⁰. באופן דומה המחזאית שרה רוהל (Ruhl) מסתכנת כשהיא מסיימת את המחזה "בחדר השני, או: משחקו של הוויברטור"¹¹, לא בהבעת התנגדות לגברים ולנשים, אלא בחשיפת יופיו העירום של ד"ר גיבינגס, שעד כה היה מכופתר היטב, למבטה של אשתו, שממנה מנע לא רק את מתנותיו, אלא גם את פגיעותו ואנושיותו. כפי שמבחינה מאן, "עצם ההתבוננות בגבר במבטי הערכה, יצירת קשר עין ברחוב, הבקשה לצלם אותו, בחינת גופו, היו תמיד בגדר משימות שדורשות תעוזה מאישה – אם כי עבור גברים אלו הן פעולות שבשגרה, ואף צפויות למדי"¹². מהו הטאבו הזה על נשים שמתבוננות בגברים? מהו הדבר שנשים אינן אמורות לראות או לומר? "מדוע פמיניזם עדיין מעורר מחלוקת כה רבה?"¹³, הקשתה לאחרונה כותרת ב-The New Yorker. בסקירתה על אודות שני ספרים העוסקים בפמיניזם מודרני, מציינת אריאל לוי (Levy) את העיוותים בהיסטוריה: "כאילו הוכה הפמיניזם בתסמונת של זיכרון מוטעה"¹⁴. זוהי "הפרעת זיכרון תרבותי" שמקשה על ההכרה בכך שתפיסות פוליטיות של שוויון אינן מתאימות למשפחה המסורתית. לוי מציינת, כי כדי להגיע למטרה של אזרחות מלאה של נשים, יש צורך בטרנספורמציה חברתית ש"תשנה את המדינה הזאת [ארצות-הברית] ברמת התא"¹⁵. הטיפול בילדים היה סלע המחלוקת:

- 8 SALLY MANN, PROUD FLESH (2009).
- 9 הערת המערכת: דמות מהמיתולוגיה הרומית. פסיכה נישאה לקופידון ובשל קנאת אמו (ונוס) ביופייה, נמנעה ממנה האפשרות להביט בבעלה מהחשש שתגלה את זהותו. יום אחד היא העזה להציץ בו בעודו ישן אך שילמה על כך מחיר כבד.
- 10 http://jmcclberg.com/weblog/2009/08/sally_mann_proud_flesh/ (נבדק לאחרונה ב-28.4.2011).
- 11 SARAH RUHL, IN THE NEXT ROOM OR THE VIBRATOR PLAY (2010).
- 12 לעיל ה"ש 10.
- 13 Ariel Levy, *Lift and Separate: Why is Feminism Still so Divisive*, THE NEW YORKER, Books Nov. 16, 2009, available at www.newyorker.com/arts/critics/books/2009/11/16/091116crbo_books_levy (נבדק לאחרונה ב-28.4.2011).
- 14 ש.ס.
- 15 ש.ס.

“אם האב עובד, והאם עובדת, איש לא נשאר להשגיח על הילדים. [...] אם הממשלה לא תכיר במצב ותספק מטפלת או מעון לילדים (כפי שנעשה במדינות רבות באירופה), יישארו אלה בגדר מותרות, נחלתם של העשירים, ובעיה קשה לכל השאר”¹⁶.

קווי המחלוקת היו צפויים ביותר: הפמיניזם הפך מזוהה עם האינטרסים של המיוחסות, בעיקר נשים לבנות, שהיו חלוקות בינן לבין עצמן בשאלה אם ניתן להגן על התבניות המסורתיות, ועדיין להגדיר את עצמן כפמיניסטיות – כפי שעשתה שרה פיילין – או אם פמיניזם דורש בהכרח שינוי חברתי, שיעניק לכולם חופש לאהוב ולעבוד, אם לומר זאת בפשטות.

על מנת להמחיש את עומקו של הזיכרון הקולקטיבי השגוי שלנו, מגייסת לוי עובדה מזעזעת:

“ב-1971, קבוצת סנטורים משתי המפלגות הגדולות בארצות-הברית, בראשות וולטר מונדייל, יזמה הצעת חוק לבניית תכניות חינוך לגיל הרך, כולל צהרונים, בכל רחבי ארצות-הברית. שכר הלימוד היה אמור להיות מדורג, ולהתבסס על רמת ההכנסה של כל משפחה. התכנית הייתה אמורה להיות פתוחה לכולם, אולם לא בגדר חובה. החוק עבר בשני בתי הקונגרס”¹⁷.

איש אינו זוכר זאת, מציינת לוי, משום שבהמשך אותה שנה, “הנשיא ניקסון הטיל וטו על החוק המקיף להתפתחות הילד”, והצהיר כי ‘החוק יגרום לרוב השמרני הנרחב של הממשל הלאומי לתמוך בגישות שיתופיות לגידול ילדים’ ויחתור תחת ‘הגישה ששמה במרכז את המשפחה’. הוא התכוון ל’גישה ששמה במרכז את המשפחה המסורתית’, זו שדורשת מנשים לזנוח כל שאיפה למעט אימהות”¹⁸.

בהתמקדו בייצוג (כל אישה מייצגת שווה לרעותה, בין שזו שרה פיילין או הילארי קלינטון), “איבד הפמיניזם את שאיפותיו הגדולות יותר”, ואילו השמרנים שמו מכשול בפני האג’נדה הרדיקלית שלו, בדמותם של ערכי המשפחה. תכנית פדרלית שתבטיח לנשים שלהן ילדים בגיל בית ספר, מעונות יום במחיר שווה לכל נפש, הפכה לחלום (או לסיוט, כפי שחשב ניקסון), ולא להישג אפשרי שכמעט שהוגשם בתחילת שנות השבעים.

16 ש.ם.

17 ש.ם.

18 ש.ם.

מהיכן אנו באים/ות ולאן אנו הולכים/ות? הרהורים על חיייהן של נשים

עם זאת, בעוד הקרב ניטש בחזית התרבות, החל להתפשט שינוי בתפיסה במדעי הרוח והחברה. בעבר התעלמו הפסיכולוגיה, הביולוגיה והאנתרופולוגיה, מהדרך שלא צעדו בה¹⁹, בהעלותן על נס את מודל המשפחה המסורתית – המשפחה האדיפאלית, הגרעינית – ובהעניקן לשילוש הקדוש של אב, אם וילד, הכשר מדעי. בשנות השבעים החל זן חדש של חוקרים, שכלל מספר גדול יותר של נשים, לשאול שאלות חדשות ולאסוף ממצאים שקראו תיגר על ההנחות עתיקות היומין על אודות הטבע האנושי, ועל מצבם של בני האדם. בשקט, או שלא כל כך בשקט, החלו להופיע, בזה אחר זה, ספרים ששמותיהם בישרו על השינוי שחל בתחומים אלה: "לקראת פסיכולוגיה חדשה של האישה"²⁰, "בקול שונה"²¹, "אין מידה לאדם"²², "עולמם הבין-אישי של תינוקות: גישה פסיכואנליטית והתפתחותית"²³, "השגיאה של דקארט – רגשות, היגיון והמוח האנושי"²⁴, "הולדת העונג"²⁵, ולאחרונה "אימהות ואחרים: מקורותיה המהפכניים של ההבנה ההדדית"²⁶, שהתפרסם בהוצאה של אוניברסיטת הרווארד באביב שעבר. השינוי באופן ההסתכלות נבע מההכרה שהסיפור שסיפרנו על עצמנו היה שגוי.

א. מהיכן אנו באים/ות?

לפי האנתרופולוגית האבולוציונית, שרה בלאפר הרדי (Blaffer Hrdy), מה שמבדיל אותנו מקופי האדם שקדמו לנו הוא יכולתנו להבנה הדדית. בשלב מוקדם מאוד בהתפתחותם, מהלידה ממש, תינוקות אנושיים יכולים לסרוק פנים, ליצור קשר עין ולמשוך תשומת לב. הם מראים ניצנים ראשונים של אמפתיה, יכולת לקרוא את כוונות הזולת, רצון לקשר עם הזולת, שימת לב לתגובותיו וסקרנות באשר לרגשותיו. כיוון שנקודת המבט של הרדי היא אבולוציונית, השאלה שהיא מציגה היא: מה מקור כל אלה? התשובה, היא מגלה, טמונה

- 19 המחברת מרמזת כאן לשירו של רוברט פרוסט "The Road Not Taken" [המתרגמת].
20 ג'ין בייקר-מילר לקראת פסיכולוגיה חדשה של האישה (ניצה אלן ברש מתרגמת, 1978).
21 גיליגן בקול שונה, לעיל ה"ש 7.
22 סטיבן ג'יי גולד אין מידה לאדם (עמוס כרמל מתרגם, 1992).
23 דניאל נ' סטרן עולמם הבין-אישי של תינוקות: גישה פסיכואנליטית והתפתחותית (יעל זיסקינד-קלר מתרגמת, 2005).
24 אנטוניו דמסיו השגיאה של דקארט – רגשות, היגיון והמוח האנושי (דפנה בנאי מתרגמת, 1998).
25 קרול גיליגן הולדת העונג (דריה שועלי מתרגמת, 2006).
26 SARAH BLAFFER HRDY, MOTHERS AND OTHERS: THE EVOLUTIONARY ORIGINS OF MUTUAL UNDERSTANDING (2009) (להלן: "אימהות ואחרים").

במה שהיא מכנה "הורות מורחבת" ("alloparenting"), ובפשטות, מעורבותם של אנשים שאינם הוריו הביולוגיים של הילד בגידולו. בתנאי החיים של ההומינידים המוקדמים הייתה מעורבותו של מישהו נוסף – מלבד האם – חיונית להישרדותו של הצאצא. כיוון שהבנה הדדית מקלה את ההורות המורחבת, תינוקות שמסוגלים להבין את כוונות הזולת ולהתחבר עמו טוב יותר, גם טובים יותר בהשגת טיפול, ולפיכך סיכוייהם להגיע לבגרות ולהתרבות טובים יותר. האבולוציה פעלה לטובת בעלי התכונות שמשרתות הבנה הדדית: אמפתיה, קריאת מחשבות ושיתוף פעולה. את היעדרן של תכונות מרכזיות אלה, שכמעט מגדירות את המין האנושי, אפשר לראות בליקוי ההתפתחותי הנורא הקרוי אוטיזם.

הרדי כתבה את "אימהות ואחרים" כ"טיעון אחד ארוך"²⁷ כנגד התומכים בהיפותזת "האדם כצייד", ששמה במרכזה בגאווה את "ההסתגלות המופלאה כמקור הצלחתם של ההומינידים המוקדמים"²⁸. בלב מודל זה עמד "הסכם המין" – ברית בין הצייד שפרנס את בת זוגו ובין בת הזוג ששילמה לו על כך בנאמנות מינית, כך שהמפרנס יכול היה להיות בטוח שהילדים שבהם השקיע אכן נושאים את הגנים שלו. אך מסה הולכת וגדלה של הוכחות הובילה להכרה שאמנם היפותזת הצייד מתארת את חיי המשפחה של קודמינו, קופי האדם, אך היא אינה חלה על ההומינידים שקדמו לנו. הסתבר כי הקשר המתמשך בין האם לתינוק שנראה כה טבעי ומובן מאליו לבלבי (Bowlby) ולדרוויין, אינו אלא השלכה, אולי לא-מודעת, של אידאלים מערביים קדומים של האופן שבו אם צריכה לטפל בתינוקה. במציאות, ללא הורות מורחבת או גידול ילדים שיתופי, "המין האנושי לעולם לא היה מתקיים"²⁹. לא המשפחה הגרעינית, ולא הטיפול הבלעדי בידי האם הם אלו שמקודדים בגנים שלנו, כי אם יכולתנו להבנה הדדית, ולפיכך גם המשפחה המורחבת.

גילוייה של הרדי מסירים סך מעל עינינו, ומסייעים לנו לראות נכונה את מה שעומד לנכחן. הם מאמתים את מה שלימד אותי ניסיון חיי על גידול ילדים קטנים: שכדי לעשות זאת, יש צורך בעזרה רבה מאוד. גדלתי בעזרת הורה נוסף ("alloparent"), אביו של אבי שחי אתנו, לא בחברת ציידים, כי אם בדירה ניו-יורקית. כאם, נעזרתי ברשת של אנשים נוספים: סבים וסבתות, שכנים וחברים. מבט אל הבית הלבן יגלה לנו הורה נוסף (אמה של מישל) המתגורר עם המשפחה. נשיא ארצות-הברית עצמו, שגודל בידי אמו והורים נוספים (אמה ואביה) מפגין יכולת הבנה הדדית יחד עם שאפתנות וחוש מנהיגות. הורות מורחבת, כך מגלים לנו החוקרים כיום, מעודדת תכונות אלה. מסתבר שהסביבה האידאלית לגידול ילדים אינה המשפחה הגרעינית, כי אם שלוש מערכות יחסים בטוחות, כלומר שלוש

27 שם, בעמ' 32.

28 שם, בעמ' 147.

29 שם, בעמ' 109.

מהיכן אנו באים/ות ולאן אנו הולכים/ות? הרהורים על חייהן של נשים

מערכות יחסים שנושאות עמן מסר ברור: "תמיד ידאגו לך, לא משנה מה יקרה". בשלישייה כזאת, הצלע השלישית פועלת לא כמפרידה בין האם לילד, כי אם כמחזקת את יכולתו של הילד לאמפתיה ומכינה אותו לעולם חברתי שמעודד יחסים כאלה. זהו השיעור שלומדים ילדים חסינים נפשית, ועל כך מעידים מחקרים רבים.

הסך שמנע מאתנו לראות כל זאת, לא היה אלא המשפחה המסורתית, המשפחה הקדושה, צילומים של גורי שימפנזים צמודים לאימותיהם, שמרחיקות את האחרים מפניהם, אינספור ייצוגים של מדונות בעלות עיני צביה לבדן עם ילדיהן, היפותות משפחת הצייד, המשפחה שנבנתה סביב בינריות מגדרית, וההייררכיה שבה האבהות משמעה גם לא להיות אם וגם ליהנות ממעמד עליון. במציאות, אימהות אצל בני אדם, בניגוד לאימהות שימפנזות, מפנות את פני ילדיהן החוצה, לעבר אנשים נוספים, ובתנאים נורמליים לחלוטין, נותנות לאחרים להחזיק אותם ולטפל בהם – דבר שאם שימפנזה לא תעשה לעולם. היעדר "האב" מהכותרת של הרדי, "אימהות ואחרים", מרמז על הסוגיה העומדת כאן לדיון. באמצעות "הארת צורת חשיבה חדשה לגבי חיי המשפחה של קודמינו"³⁰ מחליף מודל ההורות המורחבת את המשפחה הפטריארכלית, ומראה לנו כי אין זה מודל מסורתי או מקורי כלל מהבחינה האבולוציונית. כדבריה של הרדי, זהו "חומר מהפכני"³¹.

הרדי טורחת להרחיב ולהדגיש את עמדתה כי גברים כנשים, נולדים עם תשוקה לגדל ולטפח, ועם יכולת להבנה הדדית. היכולת לשיתוף פעולה טבועה בגנים שלנו. נוירולוגים מצביעים על כך שהמוח שלנו פועל טוב יותר כאשר אנו מעדיפים אסטרטגיות שיתופיות על פני תחרותיות – בדיוק אותו אזור במוח "מתעורר" משוקולד. אבות רגישים, הנענים לצורכי ילדיהם, אבות נוספים, דודים וגברים מטפחים אחרים, מסייעים בבירור להתפתחות הילד. השהות במחיצת תינוקות ופעוטות או טיפול בילדים קטנים משפיעים הן על גברים והן על נשים ברמה ההורמונלית, מפחיתים את כמויות הטסטוסטרון ומעלים את רמת הפרולקטין. אנו יודעים שבני אדם יכולים להיות אנוכיים ואכזריים, ולהתחרות על משאבים ועל בני/ות זוג. התובנה המהפכנית כאן היא שמטבענו אנו יצורים משתפי פעולה, היוצרים קשרים אלה עם אלה, ושיכולתנו להבנה הדדית קשורה ישירות להישרדות המין שלנו. רק לאחר שקראתי את ספרה של הרדי, הבנתי מהן ההשלכות של התיאורים שכה ריגשו אותי במחקריהם של ג'ון בולבי ושל רוברט קולס (Coles): אותם תיאורים של סבתות המלוות את נכדיהן ונכדותיהן בחוויות אבדן וצער, או כשהשתלבו בבתי ספר. הן היו ההורים הנוספים, והרדי צדקה: הן היו אחראיות להישרדות הילד.

שם 30

שם, בעמ' 7. 31

בשלהי המאה העשרים היפותזת הצייד "התמוטטה בפועל". אך חוקרים ופוליטיקאים עדיין מדברים בשמה, והיא עדיין נחשבת ל"לב לבה של תכנית הלימודים" באוניברסיטאות מובילות. מחבריו של ספר לימוד מ-2004, מכריזים חד-משמעית כי "זוגיות מונוגמית ומשפחות גרעיניות היו דומיננטיות במהלך ההיסטוריה האנושית בחברות של ציידים ומלקטים"³² – הצהרה שהופרכה בידי מחקרים על אודות אנשים שחיים, פשוטו כמשמעו, בחברות של מלקטים וציידים. ב-2003, נשיא ארצות-הברית, בתפקידו כמקבל החלטות, הצהיר: "המצב האידאלי הוא זה שבו ילד גדל במשפחה של גבר ואישה הנשואים זה לזה". ספרייתה של הרדי מלאה בספרים בעלי שמות כמו "חיים ללא אבא: הוכחות חותכות לחיוניותם של אבהות ונישואין לטובתם של ילדים ולטובת החברה" או "ללא אב באמריקה: התמודדות עם הבעיה החברתית הדחופה ביותר שלנו" – ספרים שנכתבו בידי סוציולוגים של המשפחה, שהניחו כמובן מאליו ובלתי לחקור את התנאים החברתיים והכלכליים הגורמים לכך, כי "ילדים מתפתחים בצורה הטובה ביותר כשהם זוכים לקשר מתמיד, מתמשך, אינטימי וחם עם אבותיהם ועם אמותיהם כאחד"³³.

ניתן היה לבטל תפיסה זו כעוד התנגחות אקדמית, אלא שלתפיסה זו יש השלכות על המדיניות החברתית ועל חייהן של נשים. יתר על כן, כפי שהרדי מציינת, "אידאולוגיות פטריארכליות שהתמקדו הן בצניעותן של נשים והן בהמשכיות והעצמה של שושלות גבריות, לא ראו את טובת הילדים כעדיפות ראשונה במעלה"³⁴. חשבו למשל על אדיפוס המסכן שנדון לכליה על מנת לשמור על חיי אביו, ושרד רק הודות להתערבותו של רועה, ההורה הנוסף שלקח אותו לקורינת – ותבינו את עמדתה.

ב. לאן הגענו?

אם לשפוט לפי מאמרי הדעות של ה"ניו יורק טיימס", נשים הן גולת הכותרת של שני ספרים שיצאו לאחרונה. בספר "כשהכול השתנה: מסען המדהים של הנשים האמריקניות מ-1960 ועד היום"³⁵ מדווחת גייל קולינס (Collins) על "המהפכה המדהימה" שהובילה נשים מתלות באישור בעליהן לשם קבלת כרטיס אשראי ועד למרוץ לנשיאות ארצות-

32 שם, בעמ' 148.

33 DAVID POPENOE, LIFE WITHOUT FATHER: COMPELLING NEW EVIDENCE THAT FATHERHOOD AND MARRIAGE ARE INDISPENSABLE FOR THE GOOD OF CHILDREN AND SOCIETY 191 (1996). מצוטט אצל HRDY, לעיל ה"ש 26, בעמ' 145.

34 שם, בעמ' 287.

35 GAIL COLLINS, WHEN EVERYTHING CHANGED: THE AMAZING JOURNEY OF AMERICAN WOMEN FROM 1960 TO THE PRESENT (2009).

מהיכן אנו באים/ות ולאן אנו הולכים/ות? הרהורים על חייכן של נשים

הברית, שלא לדבר על רצות מרתונים ועל אסטרונאוטיות, פועלות בניין ונשיאות אוניברסיטאות. ב"השמים הם הגבול: הופכים דיכוי להזדמנות ברחבי העולם"³⁶ קוראים ניקולס קריסטוף (Kristoff) ושריל וודאן (WuDunn) "לצאת לקרב נגד הפרת זכויות האדם של תקופתנו: דיכוי נשים ונערות בעולם המתפתח"³⁷. אם נחבר אותם זה לזה, נקבל תמונת מצב של מהפכה שהושלמה במידה רבה כאן בבית³⁸, אולם עדיין בגדר אתגר בחו"ל. בוב הרברט (Herbert) לא כתב ספר, אבל באוגוסט 2009, לאחר שאדם חמוש נכנס לשיעור התעמלות אירובית בפנסילבניה וירה בנשים, הוא חזר ושאל בטור הדעות שלו ב"ניו יורק טיימס", אותה שאלה ששאל כמה שנים קודם לכן, כשירה הפריד בין בנות לבנים בכיתת אמיש, וירה בבנות בלבד: מדוע ירי בנערות ונשים אינו נחשב לפשע שנאה? הוא טוען כי "עלינו להכיר בכך שמיזוגניה, שנאת נשים, היא בעיה חמורה ונפוצה ביותר"³⁹, לא רק בעולם המתפתח, כי אם גם כאן, בבית: "זעם עצום היה מתלקח לו היה פושע מפריד קרבנות פוטנציאליים על בסיס גזע או דת, ואז היה יורה, נניח, רק בשחורים או רק בלבנים, או רק ביהודים"⁴⁰. החיים בארצות-הברית, כדבריו, הם "אלימים בצורה בלתי-נתפסת"⁴¹ ועם זאת, קיימת התנגדות ל"הכרה באלימות הגואה כלפי נשים ונערות בארץ זו מדי יום ביומו, מהסיבה הפשוטה שהן מי שהן. הן מותקפות משום היותן נשים"⁴². למילה "פטריארכיה", כמו למילה "פמיניזם", יצא שם רע משום שהיא נשמעת כהתקפה על גברים. "קחי את זה בקלות", נאמר לאישה ב-CNN שהתנגדה למכירת מפצחי אגוזים דמויי הילארי קלינטון. אותה עצה ניתנה לאחרונה גם במאמר בעמוד הדעות של ה"ניו יורק טיימס", "אין מידה לאישה"⁴³ מאת ג'ואן ליפמן (Lipman), סגנית עורכת ב"וול סטריט ג'ורנל". "היינו פוסט-פמיניסטיות", היא טוענת. "אחר ככלות הכול, חיינו כשותות לגברים. חשנו שברגע שבו נתפוס את מקומנו בחברה, סוגיות של מגדר – כמו גם סוגיות

- NICHOLAS D. KRISTOF & SHERYL WUDUNN, HALF THE SKY: TURNING OPPRESSION INTO OPPORTUNITY WORLDWIDE (2009). שם. 36
- ארצות-הברית [המתרגמת]. שם. 37
- Bob Herbert, *Women at Risk*, THE NEW YORK TIMES, op-ed Aug. 7, 2009, available at www.nytimes.com/2009/08/08/opinion/08herbert.html (נבדק לאחרונה ב-28.4.2011). שם. 38
- שם. 39
- שם. 40
- שם. 41
- שם. 42
- Joanne Lipman, *The Mismeasure of Woman*, THE NEW YORK TIMES, op-ed 23.10.2009, available at www.nytimes.com/2009/10/24/opinion/24lipman.html (נבדק לאחרונה ב-28.4.2011). שם. 43

של גזע – לא יהוו גורם משמעותי⁴⁴. אולם "אפילו הנתונים החיוביים ששמענו במהלך המיתון היו מטעים – אלו הם הנתונים שכביכול הצביעו על כך שנשים איבדו פחות מקומות עבודה מגברים. הסיבה? נשים עדיין מתרכזות במגזרים מעוטי הכנסה, ולא בענפים רווחיים כמו כספים ונדל"ן, שסבלו קשות מהמיתון"⁴⁵.
בהבחנה חדה במיוחד, היא מחברת את האירועים שהתרחשו לאחר אסון התאומים לעלייה בשנאת הנשים:

"לדעתי, אין זה צירוף מקרים שבדיוק באותו הרגע החל מעמדן של נשים להתערער – ולא רק בדרכים שניתנות למדידה, כמו מספר הנשים שהפכו לשותפות בחברות, או מונו למנכ"ליות. אני מתכוונת לאופן שבו אנו נתפסות"⁴⁶.

אסון התאומים, שנתפס כעלבון לגבריות האמריקנית, הצית מחדש את יצר השליטה האמריקני, אשר הוביל לא רק למלחמות באפגניסטן ובעירק, אלא גם לסובלנות מחודשת כלפי התנהגויות וגישות סקסיסטיות.

כשחיפשה באינטרנט מידע על אודות מרואיינת בהופעה טלוויזיונית, קיבלה ליפמן "עמוד שלם של תוצאות על שדיה"⁴⁷. נדהמת מכך ומראיות נוספות לכך שאיבדנו את דרכנו, היא מגיעה להבנה כי "חלק מהסיבות לכך שאיבדנו את דרכנו, אחד הגורמים לשאננותו של הדור שלי היא שכה רבים מאתנו הגדירו את התקדמותן של נשים בצורה צרה מדי. העדפנו נתונים על פני גישות"⁴⁸.

הנהנתי בהסכמה בקריאת דברים אלה, אולם דבר לא הכין אותי להמשך. לאחר שהכירה בכך שהבעיה היא לא רק "עניין של נשים", אלא סוגיה שמשפיעה על כולנו, גברים ונשים כאחד, ליפמן דוחקת בנשים "להתייחס לדברים בהומור"⁴⁹. במקום להתמודד עם הבעיה ולהסתכן בכך שיישמעו כועסות, על נשים למצוא מפלט בצחוק. בקיצור, קחי את זה בקלות.

ג. לאן אנו הולכים/ות?

ש.ם	44
ש.ם	45
ש.ם	46
ש.ם	47
ש.ם	48
ש.ם	49

מהיכן אנו באים/ות ולאן אנו הולכים/ות? הרהורים על חיייהן של נשים

חברתי ונדי פוריפוי (Puriefoy), העומדת בראש רשת הטלוויזיה החינוכית בארצות-הברית, אוהבת להבחין בין האמירה: "אתה יכול להיכנס אל כל אחד מחדרי ביתי אך זהו עדיין הבית שלי", לבין האמירה "בוא נעצב מחדש את הבית". היא נוהגת גם לספר סיפור שהוא בעיניי משל. אפריקני-אמריקני מת ועלה לגן עדן שנים לאחר מאבקי התנועה לזכויות האזרח בארצות-הברית ולאחר שזכויות האזרח וזכותם של האפריקנים-אמריקנים להצביע עוגנו בחקיקה. פיטר הקדוש חיכה לו בשער. "נער"⁵⁰, הוא אמר לו כדי להזכירו מאין בא, "מה עשית עם החופש שלך?" זוהי השאלה שאני מפנה לנשים.

ב"שלוש גיניאות"⁵¹ שפורסם ב-1938, ערב מלחמת העולם השנייה, ביקשה מאתנו וירג'יניה וולף להתבונן בתמונות של גופות ושל בתים הרוסים, ולראות בחורבן זה את מעשה ידיהם של הפטריארכיה והפשיזם כאחד. המאבק נגד רודנות, היא מציינת, מאחד גברים ונשים ששואפים יחדיו להשגת המטרות הנעלות של שוויון, צדק וחירות. וולף, שחיברה את ספרה כתשובה ארוכה ומאוחרת למכתבו של איש ששאל: "איך, לדעתך, נמנע מלחמה?"⁵², ניסחה מחדש את השאלה כך שתתמקד במגדר, ושאלה: "איך נוכל [אנו, הנשים] לענות על שאלתך, איך למנוע מלחמה?"⁵³ כדי לסייע לגברים במשימה זו, היא טוענת, על הנשים ראשית לגייס את הכוח לנקוט עמדה עצמאית – כוח הנובע ממקור הכנסה עצמאי. לפיכך היא מתווה לנשים תכנית פעולה בת שלושה שלבים: ראשית, לרכוש השכלה אקדמית; שנית, להיכנס לתחום מקצועי; ולבסוף, ליצור חברת "אאוטסיידרים" של אלה המבקרים את החברה מתוכה, במקום להצטרף למה שאריק אריקסון (Erikson) מכנה "הרוב הרוחני"⁵⁴ (The Compact Majority), אלה שחיים ומשחקים לפי החוקים. בהיותן בתוך החברה ומחוצה לה בעת ובעונה אחת, נשים יכולות לסייע לגברים "לא על ידי שנחזור ונשנן את דבריך וננהג על פי שיטותיך אלא על ידי שנמצא מלים חדשות וניצור שיטות חדשות"⁵⁵.

כיום, כשמספרן של בוגרות אוניברסיטה שנכנסות לתחומים מקצועיים הגיע לשיא שלא היה כמותו, האתגר שעומד בפני נשים הוא האתגר היצירתי. האם קולותינו אכן יהיו שונים, האם הם אכן יגשימו את יעדיו של הפמיניזם החדש – פמיניזם שאינו עוסק בנשים או בגברים, או במלחמת המינים, אלא פמיניזם שהוא אחת מתנועות השחרור הגדולות בהיסטוריה האנושית: התנועה לשחרור הדמוקרטיה מהפטריארכיה. הבינריות וההיררכיה

50 במקור: Boy, כינוי גנאי לגברים אפריקנים-אמריקנים בכל גיל [המתרגמת].

51 וירג'יניה וולף **שלוש גיניאות** (אהרן אמיר מתרגם, 1985).

52 שם, בעמ' 5.

53 שם, בעמ' 8.

54 ERIK H. ERIKSON, IDENTITY: YOUTH AND CRISIS 21–25 (1994).

55 שם, בעמ' 151.

של המגדר – שהעדיפו את קולו של האב ושרוממו גברים מסוימים מעל גברים אחרים, ואת כל הגברים מעל הנשים – חותרות תחת יסודות החברה הדמוקרטית, הבנויה על קשב וכבוד לכל בנותיה ובניה.

כשהבאתי את קולותיהן של נשים משולי מפת ההתפתחות האנושית אל מרכזה, הבנתי ביתר דיוק עד כמה קולותיהן של נשים משמעותיים בתהליך ההשתחררות מהסיפורים השקריים שאנו מספרים לעצמנו, ומדוע הדבר כך. מסיבות הקשורות להכנסתן המאוחרת של נשים בסוד קודי הפטריארכיה ולתסריטיה, המסך דק יותר בעיני נשים, וקל להן יותר לראות מעבר לערפילים שהיא מפזרת. השינוי היסודי שחל במדעי הרוח והחברה עוסק ישירות בשאלה זו באמצעות התייחסות מחודשת לתכונות שיוחסו מאז ומתמיד לנשים, כאל נקודות עצמה אנושיות. עבודתה של הרדי באנתרופולוגיה אבולוציונית שמה דגש על תפקידם החשוב של האמפתיה, קריאת המחשבות ושיתוף הפעולה בהישרדות המין האנושי, ובייחוד על העובדה ש"גמישות הייתה ועודנה סימן ההיכר של המשפחה האנושית"⁵⁶. התפתחנו כיצורים המשתפים פעולה בגידול הצאצאים. בהפריכו את הפרדה של דקארט בין מחשבה לרגש, חושף הנוירוביולוג אנטוניו דמאסיו (Damasio) את העובדה שמערכות העצבים שלנו מתוכנתות בבסיסן לחבר בין גוף לנפש ובין מחשבה לרגש. ליתר דיוק הפרדה בין מחשבה לרגש אינה מעידה על תודעה, כי אם מהווה סימפטום לפגיעה מוחית או לטראומה שהותירה ללא פגע את יכולת ההסקה הדדוקטיבית (היכולת לפתור תצריפי היגיון), אך פגעה ביכולתנו לפעול באופן אינדוקטיבי, ובכך למצוא פתרונות יצירתיים לבעיות אנושיות. כשאנו יוצרים הפרדה בין נפשנו לגופנו, או מנתקים בין המחשבות לתחושות, אנו מאבדים את היכולת לזכור את הצליל או התחושה שנלוו להתרחשויות, ומפסיקים להבין את מה שהרגשות והגוף שלנו יודעים.

כיצד התנתקנו כל כך ממה שאנו יכולים לזהות כעת כטבענו האנושי? כיצד התחלנו לספר סיפור שקרי על עצמנו? כאן יש לפסיכולוגיה ההתפתחותית תפקיד מכריע, כיוון שהיא מספקת לנו מפה שמראה לנו מהיכן באנו, והיכן בדיוק אנו מועדים לאבד את דרכנו. אמנם רק בשלושים השנים האחרונות הועלו חייהן של נשים על מפה זו בצורה מדויקת, אך ההשלכות של כך היו מרחיקות לכת. הממצא המרעיש ביותר התגלה במהלך צפייה בבנות על סף גיל ההתבגרות, בהתנגדותן לאבדן שהובנה כחלק מתהליך התפתחות טבעי, כמחיר שיש לשלם עם ההתבגרות, או כמחירה של הציוויליזציה.

כשעקבנו, עמיתותיי ואני, אחר חייהן של נערות, מאמצע הילדות ועד גיל ההתבגרות המאוחר, מצאנו כי התנגדותן להתנתקות המוכתבות על ידי החברה ואף מוסדרות על ידיה, קשורה ליכולת עמידה פסיכולוגית. התנגדות זו מתבטאת בקול כן, ביכולת לזהות את

56 HRDY, לעיל ה"ש 26, בעמ' 164.

מהיכן אנו באים/ות ולאן אנו הולכים/ות? הרהורים על חיייהן של נשים

התחושה הנלווית למתרחש ולבטאה, וברצון למערכת יחסים או להבנה הדדית. אין זה בהכרח קול נחמד, או קול שאחרים רוצים לשמוע. זהו קול ש"עושה צרות" במשפחות, בבתי ספר ובקהילות. משום כך זהו קול שנערות משתיקות לעתים תכופות. לפעמים קל יותר לנערה לומר, כדבריה של שילה בת ה-16, "אני לא אוהבת את עצמי מספיק כדי לדאוג לעצמי", מאשר לחשוף כיצד היא דואגת לעצמה: היא לעולם אינה אומרת מה שהיא באמת מרגישה וחושבת. בצומתי הדרכים של גיל ההתבגרות, נערות עלולות לקבור את הקול האמיתי בתוכן, וזאת על מנת לשמור עליו לנוכח הלחץ לבצע מה שווירג'יניה וולף כינתה "ניאוף המוח"⁵⁷.

אני זוכרת את הרגע שבו שמתי לב שבתמלולי הראיונות אופיינה תחילת גיל ההתבגרות בצורה בולטת בכך שהנערות הרבו להשתמש בהיגד "אני לא יודעת", תכופות בצמוד להיגד "את/ה יודעת/ת". בתחילה נראתה לנו הגיונית העובדה שנערות הנכנסות לשטח בלתי-מוכר, מוכות בתדהמה נוכח מה שאינן יודעות. "את/ה יודעת/ת" הוא עווית דיבורית נפוצה כל כך בקרב נערות מתבגרות, שעבורי היא הייתה יותר מעצבנת ממעניינת. אך כשהתחלתי לבחון מה נראה שהנערות אינן יודעות, בהתחשב במה שידעו קודם לכן, הגעתי להבנה אחרת של העניין. המילה "לא" (don't) הפכה למעין מילת חיבור בין "אני" ל"יודעת". הרשאה לדיסוציאציה: אל (don't) תאמרי כך, אל תחשבי אחרת, אל תרגישי את זה. בקצרה: אל תדעי מה שאת יודעת בגופך ומה שאת יודעת ברגשותייך. הקשיבי לקולות שאומרים לך מה קורה ומה עלייך לחשוב, להרגיש ולומר. אל תקשיבי לעצמך.

הנתונים שהצטברו במסגרת הראיונות ארוכי הטווח שלנו גילו כי נערות עוברות מידיעה לאי-ידיעה, ואת התנגדותן לאבדן של מה שאנו מזהים כיום – לא כאינטואיציה נשית, כי אם כיכולות אנושיות, אותן יכולות שהרדי ודמאסיו מתארים. נערות נלכדות בין יכולתן לקרוא את מחשבות הזולת לבין תרבות שאומרת לנו שאיננו יכולים לקרוא את מחשבות הזולת, בין האמפתיה שלהן והצורך שלהן בקשר לבין חברה ששמה דגש על נפרדות ועצמאות, בין הדחף לעבוד בשיתופיות לבין הגמול שניתן על עבודה תחרותית. "אני לא יודעת", "את/ה יודעת/ת", יחד עם המנטרה "זאת אומרת" (I mean) ביטאו מאבק על ידע וחיפוש אחר מילים לתיאור חוויות שלא נמצאות באוצר המילים שלנו.

ג'ודי, ילדה פילוסופית בת תשע, מסבירה שהנפש היא המקום שבו מרגישים דברים. "אני מרגישה את זה בנפש⁵⁸ שלי", היא אומרת, בהסבירה איך היא יודעת כיצד חברתה הטובה מרגישה כשמישהו מתרחק ממנה. "את יכולה פשוט לראות אותו הולך משם, או נעשית עצובה או משהו, את לא יכולה לדעת בדיוק אם היא תיפגע או משהו, אבל את יכולה

57 וולף, לעיל ה"ש 51, בעמ' 100.

58 לכל אורך התרגום, המילה נפש מתייחסת ל-mind [המתרגמת].

פשוט להרגיש את זה. קשה להסביר". המראיינת שמה לב לכך שמה שג'ודי אומרת הוא, שגם אם היא אינה חושבת במודע "החברה שלי הולכת להיפגע", היא חשה בעצבונה של חברתה ומרגישה אותו, ולכן יודעת זאת. כהבחנתו של שפינוזה, הנפש היא הגוף החושב. נפשה של ג'ודי יודעת מה היא חשה בגופה, וגופה קולט את רגשותיהם של אחרים, שמהדהדים בנפשה.

בגיל שלוש-עשרה ג'ודי קוראת את העולם האנושי הסובב אותה על דקויותיו הפסיכולוגיות, ומבחינה שהמריבה בשולחן ארוחת הערב, שניטשה על סירובה של אחותה בת השמונה לאכול גזר – "לא הייתה על גזר". היא גם קוראת את התרבות שבה היא מגיעה לפרקה, ואת ההפרדה שתרכות זו עורכת בין שכל לרגש, בין גוף לנפש, בין העצמי למערכות היחסים עם אחרים. נוכח הדילמה כיצד לפשר בין מה שהיא יודעת לבין מה שנחשב לידע, מגיעה ג'ודי לפתרון יצירתי. היא מפצלת – לא בין הנפש לגוף, אלא בין הנפש למוח, שהיא ממקמת בראשה ומשייכת לאינטליגנציה שלה, לפקחותה ולחינוך שהיא מקבלת. כשהיא מדברת על נפשה היא מצביעה על הבטן ומסבירה:

"בנפש יש מחשבות אמיתיות, ובמוח יש כאילו, מין סוג של אינטליגנציה... מה שאת לומדת בבית ספר... פיזיקה וסטטיסטיקה וכל זה, אבל הנפש שלך קשורה ללב שלך, ולנשמה⁵⁹ שלך ולתחושות הפנימיות שלך ולרגשות האמיתיים שלך".

אנשים, היא אומרת,

"יכולים לשלוט במה שהם מלמדים אותך ולהגיד: 'זה נכון וזה לא נכון'. זה כאילו לשלוט במוח שלך. אבל ההרגשה פשוט אתך. אי־אפשר לשנות את הרגשות שלך בגלל שמישהו רוצה שתרגישי אחרת. אי־אפשר לשנות אותם אם אומרים: 'לא, זה לא נכון, זה נכון, וזה לא נכון'".

לקראת סיום הריאיון, ג'ודי מתווה את תאוריית ההתפתחות שלה:

"אני חושבת שאולי לילדים ממש קטנים יש [...] נפש] יותר מלכולם כי, אני לא יודעת, אין להם כל כך הרבה מוח... ואני חושבת שאז מקבלים את כל הקטע הזה של הנפש, כי זה הדבר היחיד שבאמת יש לך אז, כי אז אתה... משנה כמה דברים מהנפש לדברים של מוח, וזה מתחיל להתפתח וככה

59 במקור soul [המתרגמת].

מהיכן אנו באים/ות ולאן אנו הולכים/ות? הרהורים על חיייהן של נשים

אתה, כאילו, גדל. זה נכנס למוח שלך. ואני חושבת שאחרי כמה זמן, אתה
כאילו שוכח את הנפש, כי דוחפים לך את הכול למוח.”

ג'ודי בכיתה ח', נערה מהורהרת בת שלוש-עשרה, המתמודדת עם דיסוציאציה ומוצאת פתרון יצירתי שמאפשר לה לשמור על מה שהיא יודעת. היא מתחרה בקול בעל סמכות מוסרית שמורה לה לשכוח את נפשה, קול שהיא חווה כפולשני ושתלני. אפשר לשכוח את הנפש, היא אומרת, אבל את "הידיעה העמוקה יותר", הידיעה שמגיעה מתוך הלב ומתקשרת אצלה לנשמה, ולמחשבותיה ולרגשותיה האמיתיים, שאי-אפשר לשנותם רק כי מישוהו אמר: "לא, זה לא נכון, וזה נכון". גם אם חניכה זו נכפית עליה בכוח, ואף על פי שהיא מקושרת לפקחות, לאינטליגנציה ולחינוך, על כל השלכותיהם, עדיין "ההרגשה הזאת פשוט אתך". אותה תחושת בטן קבורה אולי, אך לא אבודה לחלוטין. אפילו בחברות טוטליטריות, ששמות להן למטרה להשתלט על הנפש, ישנם תמיד אנשים שרואים מבעד לשקרים ודוברים אמת לנוכח בעלי השררה. אנו רואים בהם גיבורים, והם אכן כאלה. אך כשמקשיבים להם, ובייחוד לנשים שבהם, מסתבר שהם חוזרים ואומרים שוב ושוב שהם סך הכול בני אנוש. הם עשו מה שכל אדם היה עושה במקומם. הם שמרו על האנושיות שלהם. כהבחנתה של ג'ודי, אנשים יכולים לשלוט במה שהם מלמדים אותך, אבל "ההרגשה נמצאת תמיד אתך. אי-אפשר לשנות אותה".
הד לחשש שביטאה ג'ודי, שילדים מאבדים את נפשם, נמצא בחששה של הרדי שאנו מאבדים את יכולתנו להבנה הדדית:

“אם אמפתיה והבנה מתפתחות רק בתנאי גידול מסוימים, ואם חלק מסוים מהזן, שגדל בהתמדה, אינו מצוי בתנאים אלה אולם בכל זאת שורד ומצליח להתרבות, ערכו של שיתוף הפעולה שהיה קיים בעבר יהפוך לחסר משמעות. החמלה והחיפוש אחר קשר אנושי ייעלמו להם בוודאות, כפי שנעלמה ראייתו של דג המערות”⁶⁰.

הייררכיה מתבססת ונסמכת על דיסוציאציה של קשרים חזקים שעומדים בדרכה. להבנה הדדית מבנה רוחבי, והיא דמוקרטית מטבעה. כדי להפוך את הרוחבי לאופקי, שבו מתקיימות חלוקות של גבוה ונמוך, רע וטוב, יש צורך בכמה פיצולים. אם היכולת להבנה הדדית – אמפתיה, קריאת מחשבות ושיתוף פעולה – היא מולדת, יש לשבור אותה, או לפחות להגלותה לשוליים. זוהי מטרתה של החניכה הפטריארכלית. אם היא מצליחה, היא נוטעת בנפש דברים הזרים לטבע האנושי. נערות חסונות כמו ג'ודי יתגדרו ללחצים שהן

חשות לפצל את נפשן מגופן, את מחשבותיהן מרגשותיהן ואת עצמן ממערכות היחסים שלהן. הן יעמדו מול לחצים לקבור קול כן, שבתרבות הפוסט־מודרנית שלנו, לא אמור להתקיים. בהקשר זה, נערו כמגו ג'ודי מתקשות לדעת מה שהן יודעות בלי להרגיש שהן משתגעות. אם ידברו על מה שהן יודעות, ובפרט על מה שהן יודעות על העולם הפסיכולוגי הסובב אותן, הדבר עלול לגרום צרות, להן ולאחרים.

בגיל שלו־עשרה ג'ודי לא יכולה לדבר על הבעיות במשפחתה. "אני ארגיש ממש רע", היא אומרת כשהמראיית שואלת אותה אם ישנה דרך כלשהי שבה תוכל לדבר על הדברים. "אני מבינה מה את שואלת, אבל אני לא יודעת. אני מנסה לחשוב". תהליכי ניתוק מכבידים על החשיבה שלה. היא חושבת שלו הייתה מתבוננת מבחוץ, היא הייתה חושבת שהן פשוט צריכות לדבר על זה. למרות זאת, היא אומרת, "זה אפילו לא נמצא ברשימה שלי". "למה?" מקשה המראיית:

"אני לא יודעת, כי אני לא... אני לא יודעת. זאת אומרת, אני כן יודעת. זה רק ש... אני לא יכולה להסביר, אני לא יודעת מה, איך להגיד את זה... אני אפילו לא יודעת אם אני יודעת מה זה. אז אני לא יכולה להסביר את זה. כי אני לא יודעת. אני אפילו לא יודעת אם זה, כאילו, במוח או בלב, מה שאני באמת מרגישה. זאת אומרת. אני לא יודעת אם זה כאב, או נסערות או עצב... אני לא יודעת".

לו הייתה המתבוננת מבחוץ, היא הייתה מדברת על המתרחש במשפחתה, אך מכיוון שהיא חלק ממנה, היא אינה יכולה לדעת, או להסביר מה שהיא יודעת, בלי "להרגיש ממש רע". בסמינר שלי על הקשבה, הדוקטורנטים שלי לפסיכולוגיה מתקשים לשאול שאלה אמיתיות. הם הגיעו לפסגת המערכת החינוכית, ואין להם בעיה לשאול "שאלות טובות". הם מכירים את ה"שאלות הנכונות", אלו שהם אמורים לשאול. אך בשיעור שבו אני מלמדת שיטת מחקר המיועדת לגלות גילוי פסיכולוגי, הם נקראים לשאול שאלה אמיתיות, כלומר שאלה שהיא אמיתית עבורם; משהו שהם רוצים לדעת, אבל לא יודעים; משהו שיוכיל אותם, כפי שדורש הקורס, ליצור קשר עם אדם אחר, כדי לגלות מה הם – הסטודנטים שלי – רוצים לדעת.

כשהם מנסחים את השאלה האמיתית הראשונה שלהם, ומעלים אותה מתוך חייהם ומתוך התחום שלהם – פסיכולוגיה, מה שהם יודעים על השאלה הוא שקוף, ונמצא במודע שלהם. מה שהם אינם יודעים אך רוצים לדעת, בקושי נשמע. אני מבקשת מהם לשרטט קו לאורכו של דף ולכתוב בצד אחד את מה שהם יודעים על השאלה, ובצד האחר את מה שאינם יודעים, אך היו רוצים לדעת. והם עדיין מתקשים בכך, דבר שבא לידי ביטוי בראיונותיהם כשהם מאבדים את הצפון, כשאינם יודעים לאיזה כיוון ללכת. השאלות הן

מהיכן אנו באים/ות ולאן אנו הולכים/ות? הרהורים על חיייהן של נשים

המצפן שלכם, אני אומרת להם, והסקרנות היא המנוע שמניע אתכם קדימה כשהרוח גוועת. ועם כל זאת, הם עדיין הולכים לאיבוד.

הם מתמללים את הראיונות שלהם ופוצחים בסדרת האזנות שמכוונת את תשומת הלב שלהם אל ההיגיון הפסיכולוגי של הריאיון או השיחה שערכו; ההיגיון אשר אינו בולט מעל פני הטקסט. הם מקשיבים ראשית כול לעלילה – לנוף הפסיכולוגי (הסיפורים, החורים והפערים שבהם, נקודות רגישות מבחינה רגשית, תגובותיהם שלהם) – ואז ל"אני", ל"אני" המספר של הצד השני ולזרם האסוציאציות שלו או שלה. לבסוף הם מקשיבים לקולות שמתייחסים לשאלה שלהם, ליחסי הגומלין שבריאיון ולתגובת הנגד שלהם. כשהם מתבקשים לחבר את הראיות שהביאו אלו לאלו, מתרחש לעתים קרובות דבר מתמיר.

בשלב זה בקורס שלי באותה שנה, בכו כולם. לא בכי של מצוקה, אלא גשם שקט של דמעות, שביטא את ההקלה שחשו כשהצליחו לפרוץ מבעד למחסומים הרגשיים שלהם. למרות כל מאמציי, שאלותיהם היו עדיין מנותקות מהידיעה הפנימית שלהם. אחרי ככלות הכול, הם היו סטודנטים, וזה היה קורס, לא טיפול פסיכולוגי. הם נדרשו לאובייקטיביות, לא לסובייקטיביות, למחקר מדעי ולא לחקר ה"אני". עם זאת, תגובות המרואיינים לשאלותיהם הפתיעו אותם. הם הרגישו שמה שלמדו, בין השאר, על עצמם, מהקשבה לאדם אחר, היה גילוי של ממש. כשעקבו אחר ההיגיון האסוציאטיבי של התהליך הפסיכולוגי, הם חזרו וחיברו זה לזה קצוות שנותקו בתוך תוכם. במונחיה של ג'ודי, הם חיברו את האינטליגנציה שלהם, שחודדה בעזרת החינוך שקיבלו, עם תחושה עמוקה יותר של ידיעה, שלתחושתם הייתה פורצת גבולות, בין סובייקט לאובייקט, בין שכל לרגש. עם זאת, הם הגיעו לתובנות מקוריות ולפיכך עשו עבודה יצירתית.

הבדלי המגדר שצפו ועלו בפרשת דרכים זו הדהימו אותי. את הדיון שעשה אותו שיעור ל"שיעור ענק", כפי שהעירה אחת המשתתפות, יזם דן, הגבר היחיד בקבוצה פרט לעוזר ההוראה. דן וכמה משתתפות נוספות, לא הגישו את משימותיהם באותו שבוע. הוא אמר שהמטלה הייתה "מטלטלת". כל כך הרבה מחשבות עברו במוחו, עד שלא היה מסוגל לחבר אותן זו לזו, והרגשות שעלו בו גרמו לו לחשוש שאם הדבר יימשך, הוא יתמוטט. אישה שעברה חוויה דומה, ואף היא לא הגישה את המטלה שלה לאותו שבוע, שכרה רכב לסוף שבוע ונהגה לוורמונט, כשהיא משמיעה את קלטת הריאיון שוב ושוב במכונית וצופה בעלים, בעודה מנסה לארגן את המחשבות והרגשות שעלו בה בתגובה לדברים ששמעה. תגובתו של דן לרגשות שעלו בו הייתה לומר "לא, לא, לא, לא" ו"לכו מכאן", כפי שעשה בזמן הריאיון, כשהמרואיינת שלו, בתגובה לשאלתו על החלום האמריקני, החלה לדבר על מאבקה בעקרות. הדבר הפתיע אותו, אף שהשאלה שהציב לה נבעה מרגשות עמוקים שהיו לו כהומו שאינו יכול להביא ילדים לעולם, לפחות לא בדרך הרגילה. ולכן, בעיניו, הוא אינו יכול לממש את החלום האמריקני של הקמת משפחה.

דן הביט סביב, וניכר היה בו שהוא אבוד לגמרי. אחת הנשים בכיתה, שביקשה לעודד את רוחו, אמרה שהגישה את המטלה, אבל זו אינה העבודה הטובה ביותר שכתבה. אמירה זו חרירה אותי, שכן למעשה, עבודה זו הייתה בהחלט העבודה הטובה ביותר שלה. העבודה הראשונה שלה הייתה מעניינת בעיניי, בין היתר משום שהיא מצאה, כדבריה, את "גרגיר הזהב" בריאיון שעד אותו רגע נדמה היה כמשעמם למדי. גרגיר הזהב היה תובנה שעלתה בה בנוגע לתגובותיהם של אנשים – או להיעדרן – כלפי המשבר הסביבתי. קראתי חלקים מתוך העבודה שלה בקול רם, והיא הסמיקה, חיוך מאיר את פניה. נשים אחרות עברו אף הן בפתח זה, בזו אחר זו, תמיד עם דמעות בעיניי. "אין לי בעיה לבכות", אמרה אנה, חוזרת על הדברים שאמרתי כמה שבועות קודם לכן, כשאחת הסטודנטיות החלה לדמוע עם ההקלה שחשה כשלמדה שיטה שחיזקה את ידיה – ולא ריפתה אותן – בחיפוש אחר השאלה האמיתית שלה. "יש למישהו כאן בעיה עם בכי?" שאלה אנה את הכיתה, כשהיא הולכת בעקבות הדוגמה שהצבתי. כולם אמרו "לא". לאיש מהם לא הייתה בעיה עם ביטוי רגשות באמצע הבוקר. הכיתה יצרה תרבות משל עצמה.

אנה זיהתה שלושה קולות מנוגדים בתגובותיו של מייקה, המרואיין שלה, לשאלה על חוויותיו כסטודנט לתואר שני: קול "נעול" שביטא את תסכולו מהתכנית שבה למד; קול "כן" שקטע את הקול הקודם, ותמיד החל את דבריו באמירה "למען האמת..."; ו"קול משכתב", שבעזרתו ניסח מייקה מחדש את סיפורו. אנה שמה לב לכך ש"בקול זה [מייקה] תמיד הציע נרטיב חדש על מקומו בבית הספר לתארים מתקדמים, לתפקידו כמורה, וליחסיו הקרובים כעת עם אמו [מרצה]". בעת הריאיון עצמו הגיע מייקה להבנה חדשה של הסיבה שהניעה אותו לכתוב דוקטורט במדעי הרוח ולא ללמוד משפטים, כפי שתכנן. הדבר שגרם לו להרגיש לכוד בתחילת הדרך, הפך, במילותיו, ל"חובה נעימה".

"זה שינה את חיי", אמרה אנה בחיוך קורן, דמעות זורמות על פניה. לה ולמייקה הייתה מורשת אפריקנית-אמריקנית משותפת. שניהם היו סטודנטים מצטיינים, והרבה אפשרויות עמדו בפניהם. שאלתה נבעה מתחום ההשכלה הגבוהה שבו עסקה, ובניסיון שרכשה בעזרה לסטודנטים לא-לבנים להגיע לאוניברסיטאות עילית. היא הניחה שתלמד משהו מתגובתו של מייקה, אך היא לא צפתה את הצליל הצורם שנוצר בתוכה כהד, או כניגוד לקולו המשולש של מייקה. כשהסירה את קיר המגן שבנתה בין התרבות האפריקנית-אמריקנית שלה וערכיה, לבין התרבות האוניברסיטאית שבה הצטיינה, היא סיפרה לכיתה, שהייתה ברובה לבנה, שכעת הבינה מדוע רצתה להמשיך וללמוד בבית הספר לתארים מתקדמים, ומדוע רצתה דוקטורט בחינוך.

הריאיון של אריקה עם טי ג'יי – נער רחב כתפיים וגבוה בן שמונה-עשרה, ששיערו עשוי צמות דקיקות וקעקוע מעטר אחת מזרועותיו – עורר גם בה הד בלתי-צפוי. מקור שאלתה – כיצד חווים נערים בני עשרה הפלה – היה מניסיונה מהשנים שבהן ניהלה קבוצת תאטרון של נערות מתבגרות, שכמה מהן עברו הפלות, ומהספרות על פסיכולוגיה של

מהיכן אנו באים/ות ולאן אנו הולכים/ות? הרהורים על חיייהן של נשים

מתבגרים. דבר מכל אלה לא הכין אותה לכנותו הרגשית של טי ג'יי, לחיבור שלו לרגשותיו, הן באשר להיריון והן באשר להפלה, לאמפתיה שלו, לידע האינטואיטיבי שלו שגרם לו לקלוט את הריונה של חברתו עוד לפני שסיפרה לו, לקשר הרגשי שלו לילד שיצרו יחד ולאם הילד, וליכולתו לספק תמיכה רגשית מלאה לחברתו, במהלך כל החוויה. אך אריקה הופתעה ביותר לגלות ששאלתה נבעה גם מהחלטה שקיבלה כמה שנים קודם לכן, כשהחליטה לא לספר לחברה על הריונה. הריאיון של אריקה עם טי ג'יי קרא תיגר על ההנחות המקובלות לגבי נערים, ובה בעת גרם לה לראות, ובחדות רבה ביותר, כיצד התעלמה בעבר ממה שידעה על חברה, והניחה מראש הנחות על אף שידעה, כפי שכתבה בעבודתה, שהוא איש אכפתי ומלא חמלה.

עוזר ההוראה שלי, דוקטורנט בשלבים מתקדמים, נזכר, בתגובה לקשייו של דן בכתיבת המטלה, בקושי שלו לעמוד בפני רגשות חזקים – קושי שחווה באותו קורס, שנים מספר קודם לכן. לקראת סיום השיעור הוא חשש שדבריו יפורשו בידי דן כ"ביקורתיות" – מה שלא קרה, לא אצל דן ולא אצל שאר המשתתפות. אז שיתף עוזר ההוראה שלי את הכיתה בדעתו, שהקורס היה "קשה" ו"מטלטל" – מילים שאף אחת מהסטודנטיות לא השתמשה בהן. גם עבורן המטלה הייתה מאתגרת, אך הן לא דיברו על התמוטטות או על הישברות, כי אם על פריצת החומה. החומה הייתה דקה יותר עבורן, וכשמוטטו אותה, הן השמיעו קול שעודד את דן למוטט את החומה שלו. בסוף אותו שיעור, עיניו היו לחות ופניו פתוחים, אולי בתגובה לאופן שבו הדגימו לו הנשים כיצד אפשר למוטט את החומה בלי להתמוטט.

ד. למה עלינו עדיין ללמוד מגדר?

זה כבר מעל מאה שנה, שפסיכיאטרים ופסיכולוגים מתריעים על כך שחוסנם של נערים נמצא בסיכון מוגבר בסיומה של הילדות המוקדמת, בתקופה שפרויד כינה "אדיפאלית", ואילו בנות נמצאות בסיכון דומה בגיל ההתבגרות. רבים שמו לב להבדל זה, אך מעולם איש לא הסביר מה מקור קשיחותן של הבנות בתחילת גיל ההתבגרות ובאמצעו, מעבר לעובדה שהן אינן בנים. ב"הרצאות המבוא החדשות"⁶¹ שלו תיעד פרויד את התרשמותו מכך ש"ילדות קטנות הן חכמות יותר, ומלאות חיים יותר מילדים בני אותו גיל; הן מעזות יותר לצאת החוצה אל העולם החיצוני ובה בעת יוצרות קתקסיסים חזקים יותר של אובייקט (object-cathexes)"⁶², אך הוא ביטל הבדל זה כ"לא משמעותי במיוחד". כשמדברים על

SIGMOND FREUD, NEW INTRODUCTORY LECTURES ON PSYCHO-ANALYSIS (1990) 61

שם, בעמ' 146. 62

שיעור הדיכאון הגדול יותר בקרב בנים צעירים מאשר בקרב הבנות, כמו גם על הגידול החמור בהפרעות למידה וקשב, בבעיות דיבור, ובל נזכיר את השיעור הגבוה של התנהגות מנותקת ופרועה, אנשים מתייחסים לרוב לבעיות במערכת העצבים, לפערים בגדילה אצל בנים, למבנה הלימודים, ולעובדה שתינוקות זכרים חלשים יותר. אך מעולם לא נאמרה ולו מלה אחת על חניכה.

המחקר על אודות התפתחותן של בנות, בניסיון לפתור את "חידת הנשיות", חשף תהליך חניכה שחייב ניתוק, ולמעשה תקע טריז בנפש עצמה. חידת הנשיות לא הייתה אלא חידת הנשיות במערכת הפטריארכלית, שכפתה על הבנות לבחור בין קול משלהן לבין מערכות יחסים. התנגדותן של נערות לבחירה זו, שאותה זיהו כבלתי־קוהרנטית מבחינה פסיכולוגית – בין שבאופן מודע, ובין שבאופן שבו הדבר הותיר חותמו כבלתי־קוהרנטי בגופן או ברגשותיהן – גרם לתיאורן כמי שסובלות מבעיות פרדה. תיאור זה היה נכון. הייתה להן בעיה להפריד בין נפשן לגופן, בין מחשבותיהן לבין רגשותיהן ובין עצמן לבין מערכות היחסים שלהן. הייתה להן בעיה ליצור הפרדה שכזאת, שכרוכה בהקרבת קולן ומערכות היחסים שלהן, ושתגרום להן בסופו של דבר לנתק את הקשר עם מה שידעו.

לקחתי את מיזם "חיזוק התנגדות בריאה ואומץ בנערות" שלי, שהחל עם בנות תשע, עשר ואחת־עשרה, אל בית הספר למשפטים, לסמינר על התנגדות לא־צדק שאני מלמדת עם דייוויד ריצ'רדס (Richards). בספרנו האחרון, "האפלה ההולכת ומעמיקה: פטריארכיה, התנגדות ועתיד הדמוקרטיה"⁶³, אנו מחברים ניתוח פוליטי לפסיכולוגי על מנת לחקור את הניגודים שבין דמוקרטיה לפטריארכיה ואת שורשי ההתנגדות המוסרית. מצאנו את עצמנו מרותקים למיזוג חוצה התרבויות והתקופות, בין שחרורם של שני קולות: זה של ההתנגדות למוסר הפטריארכלי, וזה שהתנגד ל"חוקי האהבה" של הפטריארכיה (החוקים שקבעו את מי עלינו לאהוב, איך וכמה). הפטריארכיה כולאת לא רק את הדמוקרטיה, אלא גם את יכולתנו לאהוב. כשהיא מוציאה מהכלל אהבה בין שווים, היא מוציאה מהכלל גם את הדמוקרטיה "שמתבססת על יסודות של אהבה כזאת, ועל החופש להשמיע קול, שהדמוקרטיה מעודדת"⁶⁴.

כחלק מהסמינר שלנו, ריצ'ארדס ואני מבקשים מהסטודנטים שלנו לעבוד בשיתוף פעולה בכתיבת מחזות קצרים ובהעלתם. אנו מוצאים שתרגילי תאטרון אלה משחררים קול יצירתי, מחזקים את הדיון בכיתה ומעודדים קול עצמאי. בשיעור האחרון בקורס, העלתה

CAROL GILLIGAN & DAVID RICHARDS, THE DEEPENING DARKNESS: PATRIARCHY, 63
RESISTANCE AND DEMOCRACY'S FUTURE (2008).

שם, בעמ' 19. 64

מהיכן אנו באים/ות ולאן אנו הולכים/ות? הרהורים על חיייהן של נשים

קבוצת הסטודנטים האחרונה את המחזה שלה, גרסה בת זמננו של המחזה "אורסטיאה"⁶⁵ בשם "אורסטיאה פיילין", עם משפחת פיילין כבית אטראוס של המאה העשרים ואחת. במחזה שלהם, שנבנה כתכנית הריאליטי "צדק אמריקני" ברשת הטלוויזיה "פוקס"⁶⁶, מופיעה שרה הרדי כקסנדרה בת ימינו. היא זו שאומרת את האמת, אך מגיש החדשות של פוקס אינו מקשיב לה או שאינו מאמין לה.

היפותזת הצייד ממשכה להניע את מלחמות התרבות, ההפרדה של דקארט עדיין שולטת בכיפה באולם ההרצאות האוניברסיטאי, והמשפחה האדיפלית היא עדיין המשפחה הקדושה בפסיכואנליזה. אמות סיפים אלה של הפטריארכיה התערערו. סוון לינדקוויסט (Sven Lindqvist), העיתונאי השוודי שתיאר את מסעו אל לב המאפליה, פותח את דבריו ומסיימם בדברו על הדיסוציאציה: "אתם כבר יודעים מספיק. גם אני. לא ידע הוא זה שחסר לנו. מה שחסר לנו הוא האומץ להבין מה שאנו יודעים ולהסיק מסקנות"⁶⁷.

עד שנפתור את בעיית הזיכרון השגוי – בפמיניזם ובתוכנו פנימה – הפילוג בין נשים יימשך, וכך גם הוויכוח אם נשים שונות או דומות לגברים, ואם הן אכן שונות, מי טוב יותר? עד שלא נאתר את מקורות הבינריות וההייררכיה של המגדר ונכיר במיזוגניה כפשע שנאה, לא נבין מדוע החופש חומק מאתנו ומדוע אהבה היא כה מאיימת. לא נהיה מסוגלים להתמודד עם טיפול בילדים, עם בעיית שירותי הבריאות ועם מצב כוכב הלכת שלנו. לא נבין מדוע איננו יכולים לבער את העוני ולהפסיק את המלחמות. מגדר נמצא בלב-לבן של הבעיות הללו, ולפחות כרגע, עלינו לחקור אותן.

במשל על הפמיניסטית מהפרוסמינר, הופיע במעלית החוג ציטוט מ"המלך ליר" שאמר: "אמרו מה שאתם חשים, לא המתחייב"⁶⁸. במחזה, שם הגוף שבו נעשה שימוש הוא "אנחנו". עם המעבר מתקופה היסטורית שבה הייתה קבוצת ההתייחסות של הפמיניזם "אנחנו" שמשמעו "נשים", לכזו שבה "אנחנו" משמעו "בני-אנוש", חל גם שינוי במדעי הרוח ובמדעי החברה. לאחר שחזיתי בהתרחבות החזון הפמיניסטי משחרור נשים – לשחרור הכול באמצעות שחרור הדמוקרטיה מהפטריארכיה, אני חוזרת לשורות הסיום של "המלך ליר", כדי לשחזר את ה"אנחנו" ולצטט את הקטע כולו. הוא מכיל את מוסר ההשכל של המשל, נושא המאמר שלי, ואת האי-ודאות של שרה הרדי, בנוגע לשאלה אם צאצאינו

65 אייסקילוס אורסטיאה (אהרן שבתאי מתרגם, 1990).

66 הידועה כימנית במיוחד [המתרגמת].

67 SVEN LINDQVIST, EXTERMINATE ALL THE BRUTES: ONE MAN'S ODYSSEY INTO THE HEART .OF DARKNESS AND THE ORIGINS OF EUROPEAN GENOCIDE (1996)

68 שייקספיר, לעיל ה"ש 5.

“ישארו אנושיים במובן שמה שמבדיל בינינו למינים אחרים ימשיך להתקיים – האמפתיה והסקרנות שלנו באשר לרגשות הזולת, שהתעצבו במורשת העתיקה של טיפול שיתופי”⁶⁹:

“את עול הזמן הזה נישא בכאב ;
נאמר מה שנרגיש, לא המתחייב.
הזקנים הרבו לסבול. אנו צעירים
לא נעמוד בכך, גם חיינו קצרים”⁷⁰.

69 HRDY, לעיל ה"ש 26, בעמ' 294.

70 שייקספיר, לעיל ה"ש 5.